
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NYELVÜNK KORRAJZA ÉS KÖRKÉPE, AVAGY A NYELVMŰVELÉS HASZNÁRÓL

Kossa János: *A mi nyelvünk*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

A hazai magyar nyelvtudomány alpműve Kossa János válogatott nyelvművelő cikkeit, írásait, észrevételeit tartalmazó könyve, *A mi nyelvünk*. Hangsúlyozom, nyelvtudományunk alpműve. S ezzel semmiképpen sem csökkentem a más irányú nyelvészeti kutatások fontosságát, értékét. Sőt, mondjuk a szótárkészítés terén (a kórogyi szótárra, a földrajzi nevek gyűjtésére kell gondolni, vagy a szerbhorvát—magyar nagyszótár-ra) tudományos szempontból nyilván fontosabb — és látványosabb — eredményeket lehet felmutatni. De a beszélt nyelv, a mai — jugoszláviai — magyar nyelv állapotáról, alakulásformáiról, mozgásairól, szóképzéséről és romlásáról, egyszóval: a mai nyelv, „a mi nyelvünk” jelenéről (s egyúttal jövőjéről is) Kossa János könyve alakított ki egy megbízható kor- és körképet. Arra mutat rá ez a könyv, hogy mit kell tenni — persze, nemcsak a nyelvészeknek, mindenkinek, akinek a nyelvhez az egyszerű használaton túlmenően is köze van — nyelvünk érdekében, mégpedig nem pusztán a nyelv művelésének szempontjából, hanem éppen az anyanyelv társadalmi jelentőségének és fontosságának, a társadalmi élethez, az öngazgatásban elfoglalt helyének, egyenrangúságának érvényesítéséért. Más szóval, mint minden valamirevaló tudomány, a nyelvtudomány is, Kossa János nyelvművelő gyakorlatában kialakított értelmezése szerint, nem kimondottan „szaktudomány”, hanem élő *társadalomtudomány*. Mert nemcsak a nyelvi jelenségek leírására, feljegyzésére, megállapítására törekszik, hanem a jelenségek forrásai után kutat, nemcsak a téves szó- és mondathasználat helyett kínálja fel a helyes beszéd és írás nagyszámú lehetőségét, hanem — közvetve ugyan, de elég hangsúlyosan és érthetően — arra is rámutat, hogy a társadalmi életben aktívan csak a nyelv (az anyanyelv) alapos ismeretével, el nem bizonytalanodott nyelvtudattal lehet részt venni. Az ember felszabadításának az is egyik feltétele, hogy nyelvét ne csak használhassa szabadon, hanem tudja is használni. Kossa Jánost nemegyszer illették a túlzott nyelvi szigorúság

vádjával. Lehetséges, nemegyszer archaikusabb szó- és mondatváltozatokat ajánl és védelmez, mint amilyeneket a nyelv mai állása szerint kialakíthatott és kifejleszthetett. Lehetséges, gyakran túlságosan is jelentéktelen nyelvbotlásokkal bajlódik. (Ha egyáltalán lehetnek jelentéktelen nyelvbotlások vagy nyelvi tévedések.) Mégis, Kossa János szigorúsága, nyelvi jelenségek aprólékos leírására és részletes kidolgozására, nyelvi hibák és tévedések következetes üldözésére való törekvése elfogadható és (társadalmi) támogatást érdemlő nyelvművelő nézőpont.

Különösképpen, ha szem előtt tartjuk Szeli István gondolatát a Nyelvművelésünk múltjából (*Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom*, 1974) című tanulmányában, miszerint a hazai magyar nyelvművelést nem valami „nyelv- és nemzetmentő gondolat” hatja át, hanem „a jugoszláv társadalmi életben való aktív és egyenrangú részvétel óhaja”. Az a törvénybe iktatott és társadalmi gyakorlattá vált szándék, hogy a magyar nyelven beszélő öngazgató hiánytalanul és nehézségek nélkül fejezze ki magát anyanyelvén, mert — többek között — ez is egyik fontos (a gazdasági egyenjogúság feltételével együtt fontos) biztosítéka annak, hogy „a társadalmilag passzív egyed közösségi emberré és az öngazgató társadalom tevékeny alkotóeleme” legyen.

A nyelv társadalmi, a társadalmi életben betöltött szerepének hangsúlyozása a nyelv csiszolásának eszközeivel, a vadhajtások visszavágásával, az egyre gyakoribb nyelvi bizonytalanságok kiküszöbölésével — ez Kossa János könyvének legközvetlenebb szakmai célja és szándéka. Annál is inkább, mert Kossa János éppen ott vizsgálja a nyelvet, ahol társadalmi szerepe és feladata mindennapi gyakorlat: az újságírásban. Az információra való jog az öngazgatási viszonyok fejlesztésének lényeges feltétele. Az informálás pedig nem történhet akárhogyan. Éppen ezért a sajtó nyelvének tisztasága (és tisztogatása) nem egyszerűen a nyelvi lektorok feladatköre, hanem elvi kérdés, az információra való jog kérdése. Nem a nyelvművelők szűk szakmai feladata a nyelv „csiszolása”, hanem társadalmi feladat és ennek vállalásában kivételesen fontos szerepe van a sajtónak, a napi informálás feladatát végző szervezeteknek: napilapnak, rádiónak, tévének. A szerep fontosságával együtt jár a szerep egyre több súlyos nehézsége is. A sajtónak ugyanis a dinamikus társadalmi fejlődéssel együtt haladva — ami azt jelenti, hogy kivételes gyorsasággal — kell megtalálnia a társadalmi jelenségeket megnevező szavakat és mondatokat, nemegyszer a szóképzés és szóalkotás oly nagyszámú veszélyét is vállalva, ez pedig lehetetlen a nyelv körütekintő és alapos ismeret, a magas szintű nyelvi tudatosság nélkül. Pontos megnevezés nélkül nincs teljes információ; a téves megnevezés nemegyszer a szándékos manipulálás, az információval való manipulálás eszköze lehet. A megnevezés pontossága nélkül lehetetlen a társadalmi jelenségek felismerése, a feladatok tudatosítása, a hibák orvoslása. És lehetetlen a társadalmi tevékenység tudatosítása és formáinak megszervezése.

Ezért mondhatta Kossa János könyvének egyik írásában, hogy a helyes beszéd az újságíró számára „becsületbeli kérdés”. Persze, nemcsak az újságíró számára. A közéleti munkás, az oktató, a színész, a bemondó (folytassam?) számára egyaránt. És nemcsak azért, mert „ez a kenyere”. De erről majd később.

Hogy ez mennyire fontos feladat, akkor derül ki, ha megszívleljük Kossa János diagnózisát, miszerint a jugoszláviai magyar nyelv „mindinkább regionalizálódik, sőt provincializálódik. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy fokról fokra eltávolodik az egységes magyar nyelvtől, hanem azt is, hogy mindinkább megreked fejlődésében.” Éppen azért: „A nyelvszegényedésnek, a kifejezőképesség sorvadásának bizony nem egy tünetét láthatjuk nálunk közbeszédben, sajtónyelvben, irodalmi nyelvben egyaránt.” Ez a sötétnek tűnő helyzetkép akkor válik érthetővé, ha Kossa János könyve egészének távlatából vesszük szemügyre, és akkor állít nyelvművelők és nyelvészek elé sürgető feladatokat, ha figyelembe vesszük a magyar nyelvnek a társadalmi élet egészében, az öngazgatói viszonyokban betöltött fontos szerepét. Elszegényedett nyelven, elsorvadt kifejezőképességgel aligha lehet egyenrangúan öngazgatni. Hiszen az egyre inkább kiszélesedő, a társadalmi élet minden pórúsát átható öngazgatói viszonyok éppen az anyanyelvi kifejezőképességet, a nyelvteremtés tudatos gyakorlását követelik meg a nyelvek egyenjogúságát és egyenrangúságát forradalmi feladatként meghatározó jugoszláv társadalomban mindazoktól, akik nem „passzív egyedek”, hanem „közösségi emberek”.

Bizonyos, a rohamos társadalmi fejlődés a „nyelvteremtés” gyakorlatát is fokozza, aminek egyik következménye az erős „külső” hatásból, a szerbhorvát nyelv közvetlen hatásából származó és következő nyelvi bizonytalanság, a magyartalanság változatai, melyek a jugoszláviai magyar nyelv minden szintjén megmutatkoznak, a hangképzésben, a szóhasználatban, a mondat szerkesztésben egyaránt. Kossa János ezeket a bizonytalanságokat figyelni, ezeknek forrásait keresni; a nyelvi fonákságokat, a rossz hangzást, a fordítók ferdítéseit, az újságírói nyelv (nyelvsorvasztó) modorosságait, az írók — bizony, az írók — csetlését-botlását a nyelv olyannyira gazdag tartományában; a mérhetetlenül elburjázott idegen szavakat, a mondat szerkesztés hibáit és egyenlenségeit, a stílustalanság megannyi változatát tűzi tollhegyre, leginkább az írott nyelvben előfordulókat, bár néhányszor rámutat az utcán, az autóbuszban ellesett gyatra és fonák párbeszéd hibáira is. Mindezt — ahogyan írásaiban többször is hangsúlyozza — nem valami álszent „tisztaság” nevében, hanem azért, mert „öriznünk kell nyelvünk közérthetőségét”.

S ezzel ismét visszatértünk az információ kérdéséhez. Mert a pontos és helyes információnak, a közlés hiánytalan grammatikai megfogalmazásának és közvetítésének, a hír kétségeket kizáró továbbításának alapfeltétele a közérthetőség. Közérthető pedig csak a nyelvtanilag hibátlan, a „nyelv szellemében” született információ lehet. Ezért a közérthetőségre

való törekvés a nyelvművelés legközvetlenebbül nemcsak szakmai feladata. Hiszen az oly gyakori idegen szavak használatakor sem az idegen szó pusztá felhasználása, kimondása és leírása jelent problémát. Mert — Kossa János is tudja — idegen szavak nélkül aligha tudnánk mozdulni, aligha tudnánk mondandónkat hiánytalanul, értelmesen továbbítani. Kossa János is használ idegen szavakat. Hanem az idegen szó téves használata a probléma, de még többször az idegen szónak a magyar megfelelő helyett való, divatból vagy renyheségből, kényelemből és tudatlanságból következő használata és alkalmazása. És a szóátvételek sem pusztán a más nyelv szótárából való kölcsönzés miatt jelentenek problémát, hiszen az átvétel — a nyelvtörténetből tudjuk — sokszor a nyelv gazdagodása is egyúttal. A kényelemből, az anyanyelv hiányos ismeretéből származó átvételek tekinthetők csupán a nyelv romlásának. Mert a közérthetőség rovására mennek. Mert a közérthetőség követelményét támadják meg nehezen megsemmisíthető kórokozókként. Éppúgy megy a közérthetőség rovására a bizonytalan mondat szerkesztés, a végződés téves használata, a hangok hibás kiejtése, a szólások és a rögzített nyelvi alakzatok megbolygatása, vagy más rögzített nyelvi formák szó szerinti átvétele a meglévő és éppoly kifejező anyanyelvi helyett. S az ilyen jelenségeknek se szeri, se száma a mi nyelvünkben.

A közérthetőség alapvető nyelvi kritérium, nem a nyelvészek, nem a nyelvművelők találták ki.

Éppen ezért a nyelvi közérthetőség problémája Kossa János értelmezésénél is átfogóbb, összetettebb értelmezést (és vizsgálatot) érdemel. Körültekintő szociológiai elemzést például. Hiszen életünk, társadalmi tevékenységünk során napról napra döntéseket kell hoznunk. Állást kell foglalnunk. Védni kell nézőpontunkat és magatartásunkat. S mindezt lehetetlen stabil nyelvi tudat nélkül, pontatlan megfogalmazásban, félreértésre alkalmat adó, „homályos” közlésekben. Kiemelt jelentősége van ennek a döntéshozatal során. Döntésre aligha lehetünk képesek, ha grammatikailag rosszul (érthetetlenül, homályosan) megfogalmazott lehetőségek közül kell választanunk, ha szabálytalanul, ha megszokásnak ellentmondóan megfogalmazott, közölt leírás alapján kell a jelenségről ítélnünk. Éppen ezért tekinthetjük a közérthetőség kérdését, az informálással, a teljes információra való joggal együtt a pusztá nyelvtani (és nyelvhelyességi) határokat meghaladó, túllépő, társadalmi fontossággal bíró követelménynek és igénynek. Ez egyúttal a nyelvművelésnek társadalmi életünkben betöltött fontosságára és jelentőségére is rámutat.

Most már talán világos, miért mondtuk, hogy nemcsak azért „becsületbe vágó” követelmény, hogy „jó és tiszta magyarsággal írjanak” az újságírók (és persze nemcsak ők), mert éppen „ez a kenyerük”. Azért is, természetesen. Hiszen ha a „jó és tiszta magyarsággal” igényét az információra való jog, az informálás felelőssége, a közérthetőség távlatá-

ból figyeljük, akkor emelkedik csak ki a nyelvhasználat kérdése a magánélet és magánerkölcs kereteiből.

Persze, a nyelvtudósok feladata, hogy Kossa János könyvéről szakvéleményt mondjanak, hogy vitázzanak vele, ha szükséges. Egy-két, mondjuk a szó jelentésének körébe vágó megjegyzésem nekem is volna, például a Tükörfordítás című írásban említett „tudnivalóval megtalpalni” kifogásolásával kapcsolatban, hiszen a szónak (szókapcsolatnak) egy kis története is van a jugoszláviai magyar nyelvben. A rövidített tanfolyamokat nevezték nálunk a felszabadulás utáni években „gyorstalpaló tanfolyamoknak”, sokunkat tanítottak az első osztályokban ilyen tanfolyamot végzett (egyébként emlékezetesen jó) tanítók. Lehetséges, ennek a szókapcsolatnak az emléke jelent meg a *7 Nap* bírált cikkírója előtt, amikor éppen tanfolyamokkal kapcsolatban mondta (és idézőjelbe is tette), hogy a tanfolyam résztvevőit „talpalják” meg egyéb tudnivalókkal is. Más szóval, készítsék fel őket valamely munka elvégzésére, de nem akárhogyan, hanem gyorsan. Mondom, ilyen, ehhez hasonló vitám nekem is lenne még Kossa János egy-két „helyreigazításával”, gondolatával. De aligha szükséges felelegetni ezeket. Legfeljebb azt kell még elmondani, hogy Kossa János könyvének olvasása után, bizony, magam is kétszer meggondolom (és megnézem az *Értelmező Szótárban*), ha valamit (szerintem fontosat) akarok mondani... Inkább, éppen a már emlegetett szigorúsággal kapcsolatban, Kossa János nyelvművelő módszerének meghatározójára kell még rámutatni.

Mint minden szakember, aki valóban komolyan gondolja a szakmáját, Kossa János is megfogalmazta nyelv művelői nézőpontját: „... ne ismerjünk el semmilyen más szabályt, csak azt, hogy mondanivalónk legyen könnyen érthető, sima, gördülékeny, hiszen végső fokon a nyelvtan és a nyelvhelyességi szabályok is azt szolgálják.”

A gyakorló nyelv művelés — Kossa János könyvének értékei bizonyítják — eredményes és hasznos programja olvasható ki ebből a nézőpontból.

BÁNYAI János

ADY FINNÜL

Mit tehet a lektor egy nyelv tanítása és az illető nyelvet beszélők kultúrája megismerésének érdekében?

Nem lehet pontosan, tévedhetetlenül megszabni, hogy egy idegen, illetve első, második nyelvet főiskolákon, egyetemeken, munkásegyetemen tanító lektor milyen oktatási formákat, milyen módszereket alkalmazzon céljának elérésére. Még nem tudjuk, melyek az optimális, azaz maximális eredményt hozó utak, lehetőségek a nyelv megkedveltetésére,